

Lund – Odense – Lund

Numismatiske bidrag til Danmarks historie i 1040'erne

Af C. J. Becker

Lund er som bekendt en af de pladser, hvor Knud den Store omkring 1020 prøver at organisere en selvstændig dansk møntproduktion. En snes år senere – i Hardeknuds sidste regeringstid – bliver byens møntsmedje den vigtigste i Danmark. Virksomheden kan nu både i kvalitet og kvantitet stå mål med de samtidige engelske værksteder, og denne særstilling bevarer Lund gennem hele det 11. århundrede og fremover. Der er ikke givet nogen rimelig historisk eller økonomisk forklaring på dette forhold. Derimod er det gennem nye studier lykkedes at ordne Lund-mønterne i kronologiske grupper gennem Hardeknuds, Magnus den Godes og den første del af Svend Estridsens kongetider (1) og at udnytte dette som kildemateriale til Danmarks historie.

Man kan nu konstatere, at der omkring 1040 sker en sådan ændring af udmøntningen i Lund, at man kan tale om en mønt-reform. I modsætning til de tidligere, mere nordisk prægede typer med deres som regel ulæselige indskrifter bliver der nu slået mønt efter engelsk forbillede og med tydelige indskrifter. De fleste mønter har på adversen Hardeknuds navn som møntherre, og ved kongeskiftet 1042 erstattes det med »Magnus Rex« eller blot med »Magnus«. Herpå følger tidsmæssigt en talstærk gruppe, hvor møntherrens navn bevidst er ulæseligt, hvorefter forsiderne helt skifter og nu viser kristelige motiver i byzantinsk stil,

dvs. de prægninger, som man gennem mange år har tilskrevet Svend Estridsen. Alle disse møntgrupper har antagelig en historisk baggrund, nemlig de bitre stridigheder om kongemagten mellem Magnus og Svend; de må være udtryk for, at Magnus efter få år fordrives fra Lund og dermed Skåne, og at Svend efter et interregnum fortsætter udmøntningen med sine karakteristiske typer.

Samtidig med at Magnus' navn forsvinder fra Lund-mønterne, dukker det op i Odense, hvor en helt ny mønt etableres (2). Bl.a. er to original-stempler fra Lund genbrugt i Odense, og to møntprægere fra Lund (Alfnoth og Outhinkarl) bliver nu virksomme her, samtidig med at deres navne ikke længere findes på mønterne fra Lund. Man har derfor lov til at slutte, at Magnus ved hjælp af de to møntprægere begynder at slå mønt i Odense, omend i begrænset omfang. Efter ganske få år ændres navnet på møntherren også her, idet Svends navn nu optræder på Odense-mønter.

Nogle nye iagttagelser kan supplere oplysningerne om udmøntningen i Odense. En af de nye stempelkoblinger er kort omtalt i en artikel om Odenses ældste mønter i årbogen »Fynske Minder« (3). I dag kan man komme endnu et skridt videre, idet man nu har tre stempel-kæder, som har interesse i denne sammenhæng. De enkelte mønter er omtalt i det efterfølgende appendix, og et udvalg er vist i fotografi (fig. 1-3).

Kæde 1

Stempel-kæde I er det allerede publicerede eksempel på anvendelse af et Magnus-stempel først i Lund og derpå i Odense, hvor det via et reversstempel er koblet med yderligere tre Odense-mønter; disse sidste har på adversen både Svend Estridsens navn og hans særlige type med en tronende Kristus. Numrene 4-6 er knyttet sammen gennem et fælles advers-stempel, skønt der efter fig. 1 synes at være nogen forskel i præget. Et nærmere eftersyn har dog vist, at der er tale om ét stempel, som er graveret om, enten fordi det har været slidt eller beskadiget. Den slags op-graveringer er kendt fra Lund, men også i Odense har det været muligt at lave dem. For nogle år siden gjorde Kolbjørn Skaare opmærksom på et eksempel fra andre Odense-mønter (4).

Fig. 1. Mønter fra stempel-kæde I. Lund – Odense. Se appendix. Nr. 2 KMMS, BP 1038, Espinge, Skåne. – 3 KMK. – 4 KMMS – 5 KMMS Thomsen 9993. 2:1.

Det er også en interessant oplysning, at kæden fig. 1 kombinerer stempler med Magnus' og Svends navn og i begge tilfælde med titlen »rex«. I den langt mere omfattende produktion i Lund og dens talrige stempel-koblinger finder man ikke noget tilsvarende. Her er der mellem de sikre Magnus-mønter og Svends byzantinske typer indskudt den såkaldte MX-gruppe med bevidst ulæselige navne på adversen. Der ses ikke nogen afbrydelse af aktiviteten i Lund, idet denne MX-gruppe gennem koblinger er knyttet sammen med både de sikre Magnus- og Svend-mønter. I Odense må disse to grupper direkte afløse hinanden,

hvad der først kan ske, da Svend ved Magnus' død i 1047 får ret til kongetitlen.

Kæde II

Stempel-kæde II viser koblinger i modsat retning, dvs. fra Odense til Lund. Nr. 1 er et af Svends Odense-stempler, men det er senere brugt med to forskellige revers-stempler fra Lund (nr. 2-3). Heraf er det ene (nr. 3) kombineret med endnu et af Svends advers-stempler, som uden tvivl er fremstillet til mønten i Lund. Når nr. 1 er betegnet som et Odense-stempel, skyldes det ikke blot reversen med navn på både præger og by (Othsvic), men også indskriften på adversen: Swen. Ved denne advers-type (Hauberg 6) forekommer Svends navn kun på de to Odense-stempler (nr. S.8 og S.9 på fig. I og II) (5).

Fig. 2. Mønter fra stempel-kæde II, Odense – Lund. Se appendix. Nr. 1 KMMS uden nummer. – 2 KMMS, Hågerup 68. – 3 KMK uden nummer. 2:1.

Typen med den velsignende Kristus i siddende stilling er ikke blot den almindeligst forekommende blandt Svend Estridsens nye mønter. Det er også en af de tidligste, idet det vigtige fund fra Espinge i Skåne indeholder et stort antal af dem, skønt fundet med stor sandsynlighed er nedlagt allerede 1047/48 (6). De mange advers-stempler i fundet viser, at produktionen må have været i fuld gang, inden Svend 1047 bliver dansk konge. Espinge-fundets mønter af Svend Estridsens typer blev katalogiseret kort efter fundets fremkomst i 1880, og man har derfor et vigtigt holdepunkt til bestemmelse af netop Svends tidligste præge-

ninger. En gennemgang af de store samlinger i Stockholm og København af denne type har bekræftet, at alle de helt eller delvis sikre Lund-prægninger har navnløs advers; undtagelser er stemplerne fig. 1 og 2. De må derfor være præget til Odense, dvs. at brugen i Lund af fig. 2 er sekundær.

Dette Odense-stempel må da være flyttet til Lund og derefter brugt her. Det kan være sket i forbindelse med nedlæggelse af mønt-smedjen i Odense. Svend Estridsen har efter nogle få prægninger blot villet markere, at han også var herre her. I de følgende år har der ikke været slået mønt i Odense.

Kæde III

Stempel-kæde III skal måske tydes på samme måde som nr. II, men den er foreløbig mere usikker. Udgangspunkt er mønten fig. 3 (nr. 1 i kæden). Den er kun kendt i ét eksemplar fra Hågerup på Fyn (7). Da Georg Galster publicerede fundet, henførte han det til Odense som en ny type og forklarede den usædvanlige tekst på reversen – IN NOMINE TAI – som en lettere misforstået gengivelse af »In nomine Dei«, dvs. en parallel til en Hardeknudmønt fra Lund med den ligeledes usædvanlige indskrift INOMINEDOMI (8).

Fig. 3. Mønt fra Hågerup, Fyn. Stempel-kæde III, nr. 1. KMMS Hågerup 67. 2:1.

Galster begrundede ikke sit forslag om Odense som hjemsted nærmere, men det skyldes formentlig reversens særprægede anker-kors, dvs. et motiv, der er blandt de hyppigste på Odense-prægninger både fra Magnus og Svend, men som er ukendt på sikre Lund-mønter. Men revers-stemplet fig. 3 giver endnu en mulighed. Det kan lige så vel høre til en lille gruppe mønter med stednavnet »Toftum«. De yderst få mønter herfra har nemlig alle et lignende anker-kors på reversen, og stemplerne er udført i en kvalitet, der svarer til hovedparten af produktionen fra både Lund og Odense. Toftum-mønterne var et problem for Hauberg, da han udgav sit store værk for mere end 80 år siden (9), og det er det stadigvæk. Stedet er ikke lokaliseret med sikkerhed, og der har i tidens løb været flere forslag til placering af det enten på Fyn eller i Skåne (10). Da jeg for få år siden berørte problemet (11), kom jeg ikke med noget nyt forslag, men jeg hæftede mig ved, at navnet på den eneste møntpræger fra »Toftum«, Lefsi, var kendt fra Lund både i Magnus' tid, under den »navnløse periode« og fortsat på Svend Estridsens mønter (12). Han er tilsyneladende ikke flyttet bort fra Lund, som tilfældet var med de to kolleger, der tog til Odense og her signerede Magnus'

- a. +A [.....]: P I C: R $\overline{\text{DO}}$
- b. +P V L F I A T $\overline{\text{ON}}$ L V D
- c. +IN NOMINE TAI
- d. +V (I)RT NNR: NN:
- e. +A I I C O I I I I T O I I C O

Fig. 4. Revers-indskrifter fra kæderne II og III.

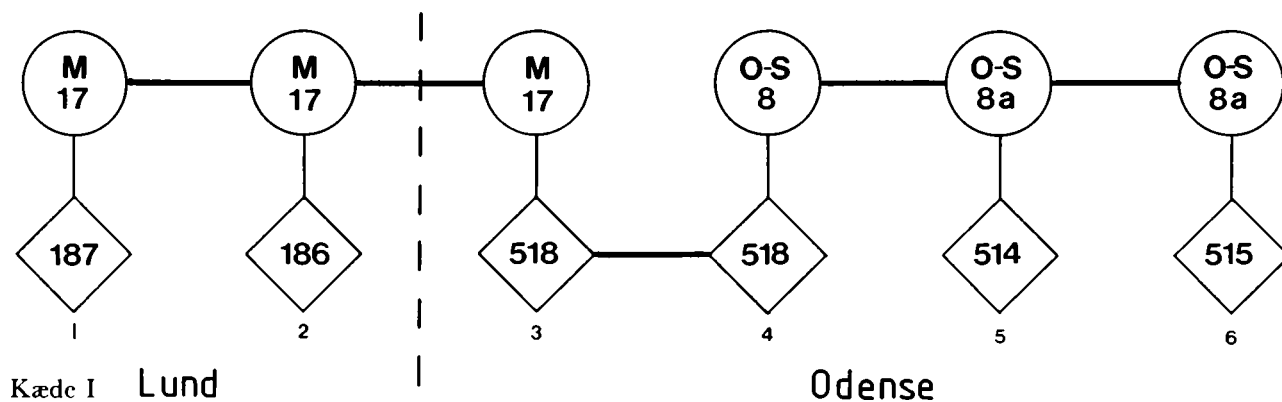
nye mønter. Hvad enten revers-stemplet fig. 3 er slået i Odense eller »Toftum«, hører det i hvert fald ikke hjemme i Lund. Den tilhørende advers på fig. 3 ville man snarest henføre til Lund, da der ikke er antydning af en anden placering. Nu viser det sig, at den indgår i stempel-kobling med regulære Lund-mønter. Foreløbig har jeg fundet kombinationer med to forskellige revers-stempler (III, d-e), der ganske vist er ulæselige, men som helt passer ind i billedet af almindelige Lund-mønter. Tilmed kan et af stemplerne (e) kombineres med et nyt advers-stempel, der også er af »normal« model for Lund. Det er sandsynligt, at denne kæde kan fortsættes, fordi jeg med hensyn til disse stempler ikke har gennemgået hele det omfattende materiale af den talrige gruppe Hauberg 6 (i modsætning til stemplerne i kæde nr. II).

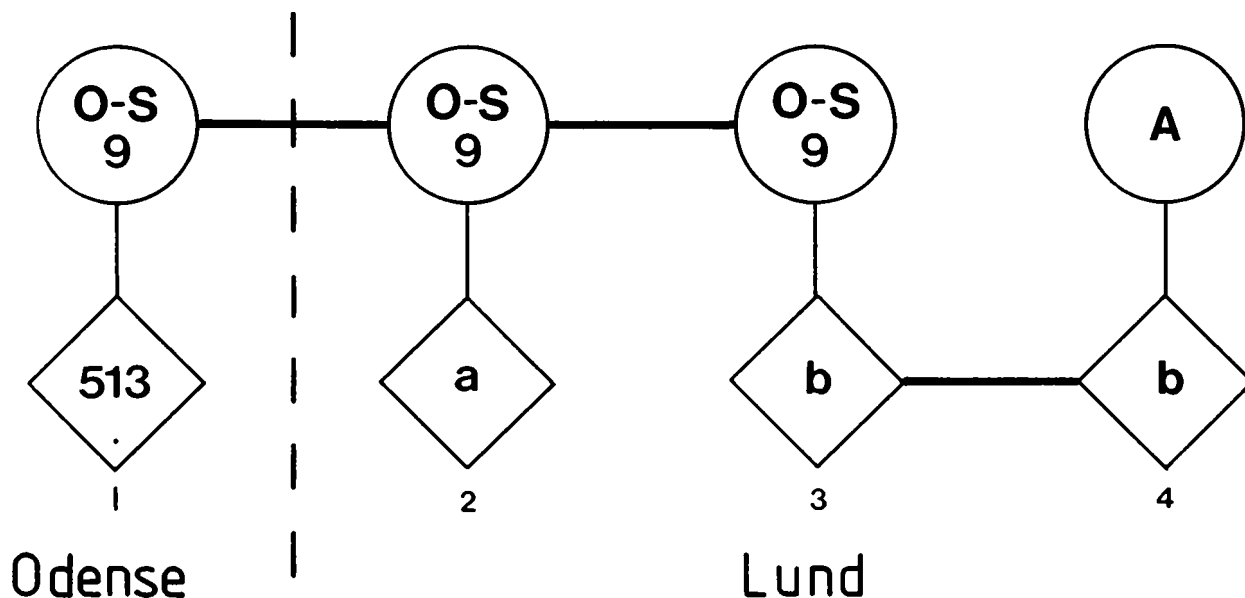
Medens de to første stempel-kæder direkte kan anvendes til videre slutninger af både historisk og kulturhistorisk art, må den tredje kæde være en opfordring til fortsatte rent numismatiske studier af de tidligere Svend Estridsen-mønter. Hvor beskedne de nye

resultater end kan forekomme, er der god grund til at omtale dem i form af en hilsen til Brita Malmer, der som den første nordiske forsker systematisk har udnyttet stempler og stempel-koblinger i sine mange og værdifulde studier af nordiske middelalder-mønter.

Appendix

Fortegnelse over mønter, der indgår i stempel-kæderne I-III. Advers er vist som cirkel, revers som kvadrat. For Lund-mønter er brugt de samme betegnelser som i Becker, Coinages... (se note 1), dvs. de her publicerede lister over advers- og revers-stempler. For Odense-stempler er anvendt et tilsvarende system fra et endnu ikke publiceret arbejde om udmøntningen i Odense; adverser er betegnet med henholdsvis O (= Odense) og S (= Svend Estridsen), medens revers-stempler har numrene 501 ff. Andre forkortelser: KMK = Kungl. Myntkabinettet. Statens Museum för Mynt-, Medalj- och Penninghistoria, Stockholm. – KMMS = Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, København.

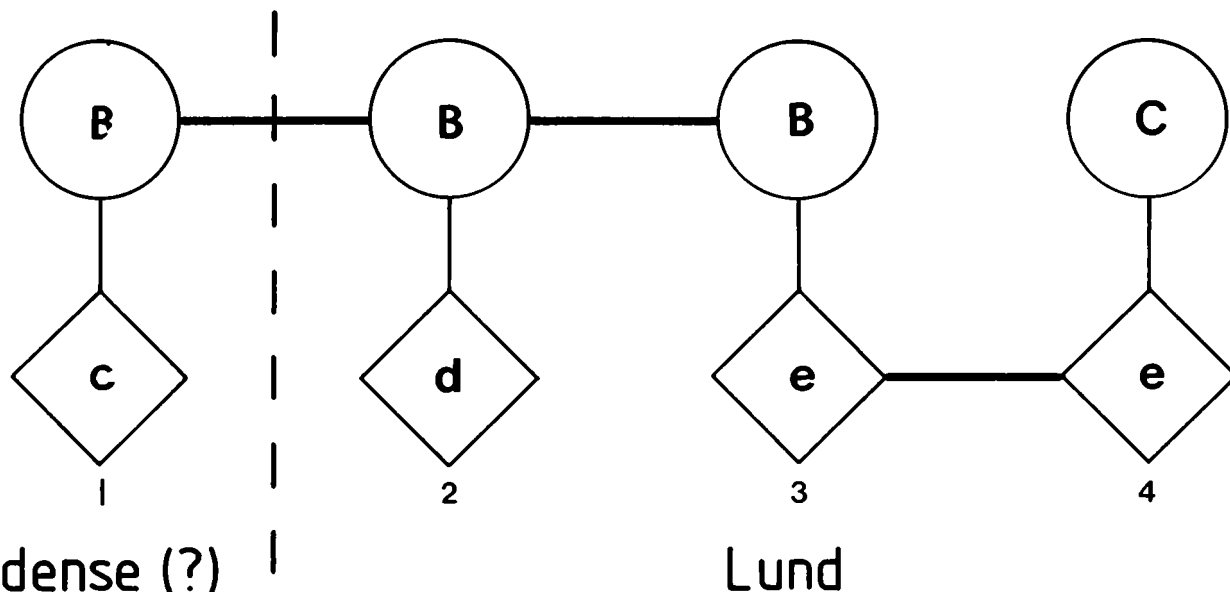
Kæde II

Kæde I

1. M. 17/187. KMK 6620, Espinge, Skåne. (Becker, Coinages, fig. 16a).
2. M. 17/186. Tre eks.: a KMK 6620, Espinge, Skåne. b KMMS BP. 1038, Espinge, Skåne. (Fig. 1,2). c Priv. saml., ex Hauberg aukt. 644.
3. M. 17/518. KMK 792, Petes, Öja sn., Gotland. (Hauberg Magnus 29. – Becker, Coinages, fig. 16 c = fig. 1,3 her).
4. O-S. 8/518. KMMS. (Hauberg Svend 55. – Becker, Coinages, fig. 16 d = fig. 1,4 her).
5. O-S. 8a/514. KMMS Thomsen 9993. (Ramus & Devegge, T.XIII, LXXX. – fig. 1,5 her). Adversstemplet er det samme som nr. 4, men opgraveret, som det allerede er set af Hauberg.
6. O-S. 8a/515. KMMS, FP 226, Lyngby, Ålborg amt.

Kæde II

1. O-S. 9/513. To eks.: a KMMS. (Hauberg Svend 54. – Fig. 2,1 her). b Falun 13950, Sanda, Mora sn., Dalarna, Sverige. (Corpus Nummorum Saeculorum 16,1 (1979), fund 8, 1302).
2. O-S. 9/revers fig. 4,a. To (halve) eks.: a KMMS FP. 1701, Store Frigård, Bornholm. (Galster, Aarb. f. nord. oldk. 1929, 298, nr. 15). b KMMS FP. 2113, Hågerup, Fyn. (Galster, Nord. Numism. Årsskr. 1944, 105, nr. 68. – Mønten er henført til Odense, læsningen let revideret i fig. 4). Fig. 2,2 her.
3. O-S. 9/revers fig. 4,b. KMK. (Fig. 2,3).
4. Advers Hbg. 6/revers fig. 4,b. Priv. saml. ex Ernst auktion II, 137 (dårligt og svagt præget, revers sikkert læst).

Odense (?)

Kæde III

Lund

Kæde III

1. Fig. 3. KMMS FP. 2113, Hågerup, Fyn. (Galster, Nord. Numism. Årsskr. 1944, 104, nr. 67). Revers fig. 4,c.
2. Advers = nr. 1/rev. fig. 4,d. KMMS KP. 1715,817 (ex. Hauberg aukt. 817).
3. Adv.=nr. 1/rev. fig. 4,e. KMMS KP. 1715, 742 (ex Hauberg aukt. 742).
4. Adv. Hbg. 6, men ikke som nr. 1/rev. = nr. 3. KMMS FP. 226, Lyngby, Ålborg amt.

Noter

1. C. J. Becker: The Coinages of Harthacnut and Magnus the Good at Lund c. 1040 – c. 1046. *Studies in Northern Coinages of the*

Eleventh Century. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Hist.-fil. Skrifter 9:4. 1981.

2. Samme: anf. arb. s 152 f. – Tidligere forskning regnede med, at også Knud den Store havde slået mønt i Odense (Hauberg: *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skr.* 1900, s 73). Det eneste kendte stempel er et af de anakronistiske stempler, der kendes fra tiden ca. 1040-1044 (Becker, note 1, s 157 (stempel K. 14).
3. C. J. Becker: Odense som møntsted i den sene vikingetid. *Fynske Minder*, (Odense) 1982, s 43 f.
4. K. Skaare: Heimkehr eines Warägers, Die Münzprägung Harald Hardrådes in Dänemark. *Dona Numismatica (Festschrift Haevernick)*, Hamburg 1965, s 99.
5. Hauberg (note 2), s 222, nr. 54 og 55.
6. Michael Dolley: A note on the Edward the Confessor element in the 1880 Espinge hoard. *Seaby Coin & Medal Bulletin* 1976, s 461.
7. Georg Galster: Møntfundet fra Haagerup. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1944, s 93 f.
8. Galster, anf. arb. s 105.

9. Hauberg (note 2), s 73.
10. Bl.a. Sture Bolin: *Skånelands historia*, II, Lund 1933, s 196. – G. Galster: *Danmarks Mønter. Nordisk Kultur*, bd. XXIX, København-Stockholm 1936, s. 145. – Tore Nyberg i *Odense bys historie*, bd. 1, Odense 1982, s. 453, note til s. 136.
11. Note 3, s 55.
12. Note 1, Revers-stempler nr. 121-22. Fra Svend Estridsen: Hauberg Svend 6 (tidlig), 28 og 30 (sene prægninger).